

GUEST EDITOR

Θα ήμουν αντιστασιακός ή δήμιος (ή απλός παρατηρητής);

Πώς θα αντιδρούσε ο καθένας από εμάς σε μια ακραία συνθήκη.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΩΣΤΗ ΚΟΡΝΕΤΗ

Τι έκαναν όμως οι χριστιανοί της πόλης για να σωθούν οι Εβραίοι συντοπίτες τους; Ήμειναν άπραγοι μπροστά στη θηριωδία που συνέβαινε μπροστά τους, ενώ αρκετοί απ' αυτούς εκμεταλλεύτηκαν το κενό και τις μικρές ή μεγάλες περιουσίες πίσω τους οι Σαλονικιοί Εβραίοι.

Ο Κωστής Κορνέτης είναι επικαιρός καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Αιμίλιον Πανεπιστήμιο Μαδρίτης.

Πίναται πολύς λόγος αυτές τις μέρες για το «Βραχιόλι της Φωτιάς», τη σειρά της ΕΡΤ που έχει καθλώσει έναν μεγάλο αριθμό τηλεθεατών με τη θεματική της. Βασισμένη στο γνωστό βιβλίο της Βεατρίκης Σαίας-Μαυρίζου, εστιάζει στην ιστορία των Κόεν, μιας εβραϊκής οικογένειας της Θεσσαλονίκης, από την καταστροφική πυρκαγιά του 1917 ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον σχεδόν πλήρη αφανισμό της εν λόγω κοινότητας. Η σειρά καταγράφει τον διάχυτο αντισημιτισμό που είχε διαφανεύσει στον εμνηρησμό της εβραϊκής φυλοχογονίας Κάμπελ στις αρχές του '30, και βεβαίως την κλιμάκωση και θεσμοποίηση του μέσω των αντιεβραϊκών μέτρων που επέβαλαν το 1942-43 οι Γερμανοί εισβολείς. Τι έκαναν όμως οι χριστιανοί της πόλης για να σωθούν οι Εβραίοι συντοπίτες τους; Η γνωστή ρήση πως εκατοντάδες συμπολίτες μαρτυροκινδύνευσαν σώζοντας εβραϊκές οικογένειες, κρύβονται τις, είναι στην καλύτερη περίπτωση μια χονδροειδέστατη υπερβολή – αρκεί να διαβάσει κανείς τον Γιώργο Ιωάννου για να πάρει μια γερή γεύση αλήθειας. Στην ηλαιοψηφία τους οι χριστιανοί της πόλης έμειναν άπραγοι μπροστά στη θηριωδία που συνέβαινε μπροστά στα μάτια τους, ενώ αρκετοί απ' αυτούς εκμεταλλεύτηκαν το κενό και τις μικρές ή μεγάλες περιουσίες που άφηναν πίσω τους οι Σαλονικιοί Εβραίοι.

Πώς θα αντιδρούσε όμως ο καθένας από εμάς σε μια τέτοια ακραία συνθήκη, όπως ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κατοχή και η βίαιη γκετοποίηση, ο εξευτελισμός, η εκτόπιση και, εν τέλει, ο μερικός αφανισμός των Ελλήνων Εβραίων; Αυτή είναι η ερώτηση που έθετε ο Γάλλος καθηγητής Λογοτεχνίας και Ψυχχαναλύτης Pierre Bayard στο προ δεκαετίας βιβλίο του με τίτλο *Αντιστασιακός ή Δήμιος* (εκδ. Μίνωιτ, 2013). Πώς όμως μπορεί κανείς να προσδώσει ουσία σε ένα ερώτημα που είναι εξαιρετικά καταδικασμένο στην αβεβαιότητα και τις υποθέσεις; Ο Bayard ασχολείται αρχικά με το δεύτερο σκέλος της ερώτησης. Τι σπρώχνει τους ανθρώπους στην τυφλή υπακοή, συχνά, εντολών με τις οποίες μπορεί και να μη συμφωνούν; Ο ίδιος κάνει αναφορά στο γνωστό πείραμα του Αμερικανού κοινωνικού ψυχολόγου Stanley Milgram στο Πανεπιστήμιο Γέιλ στις αρχές της δεκαετίας του '60 που κατέληξε πως έχουμε μια εγγενή τάση υπακοής στις επιταγές ενός ανθρώπου με κύρος. Ο Milgram έδινε στους εθελοντές που είχε επιλέξει τη δυνατότητα να επιφέρουν φυσικό πόνο μέσω ηλεκτροσόκ σ' έναν άνθρωπο που βρισκόταν δεμένος σε μια καρέκλα στο διπλανό δωμάτιο κάθε φορά που θα έδινε λάθος απάντηση σε μια δέσμη ερωτήσεων. Σε κρίσιμα σημεία διασταυρώσεως ο Milgram τους παρότρυνε, «πρέπει να συνεχίσετε!», υποτίθεται για το καλό της επιστήμης, ενώ τους καθησυχάζει πως ο πόνος ήταν παροδικός και δεν θα είχε καμία πραγματική επίπτωση στην υγεία τους. Το τρομακτικό ήταν πόσο λίγο αντιστάθηκαν στην παρακίνηση του να αυξήσουν τη δόσολογία των βολτ παρά τα παρακαλέτά, τα κλάματα και τις κραυγές που ακούγονταν από δίπλα, δίχως να γνωρίζουν πως ήταν όλα στήμμενα και οι διπλάνους τους ένας ηθοποιός. Ο ηρωισμός και η αντίσταση στην εξουσία δεν είναι ακριβώς ο μέσος όρος, κατέληξε ο Αμερικανός επιστήμονας και κατ' επέκταση ο Bayard.

Ενώ όμως ο Bayard εικονογραφεί τα στάδια της μετατροπής κάποιου σε δήμιο ή συνοδοιπόρο, όχι πάντα χωρίς να γενικεύει, δεδομένου πως η θεωρία του Milgram έχει τα (εμφανή) όριά της, φροντίζει να μιλήσει και για την πολύ πιο δύσκολη επιλογή της αντίστασης ή της παροχής βοήθειας στους διωκόμενους, τι ακριβώς συμβαίνει όταν η Sophie Scholl, που έστησε την περίφημη αντιστασιακή οργάνωση Weiße Rose στο Μόναχο, αδιαφορεί για τις επιπτώσεις, ή διπλωμάτες καριέρας, όπως ο Πορτογάλος πρόεδρος του Παριού, Antistides de Sousa Mendes, και ο Ιταλός πρόεδρος στη Θεσσαλονίκη, Gueiffo Zampronii, που έδιναν σωρηδόν πορτογαλικά και παλικά διαβατήρια σε Γάλλους και Έλληνες Εβραίους αντίστοιχα, δεν σκέφτονται τις πιεθαρχικές κυρώσεις; «Τι είναι αυτό που σε κάνει να ξεπερνάς τον φραγμό του φόβου και να είσαι διαθέσιμος στο κάλεσμα του καλού;» αναρωτιέται ο Bayard. Το βιβλίο δεν δίνει μια σαφή απάντηση, αλλά αναλογίζεται ποια μυστήρια συνθήκη σπρώχνει κάποιους ανθρώπους να ξεπεράσουν τα εγωκεντρικά πάθη τους και να αφουγκραστούν ένα εσωτερικό κάλεσμα, στο οποίο είναι αδύνατο να μην ανταποκριθούν.

Το ενδιαφέρον με το βιβλίο του Bayard είναι πως ο ίδιος δεν έχει απολύτως καμία βεβαιότητα πως θα άκουγε αυτό το κάλεσμα, πως θα κατέληγε με τους αντιστασιακούς και πως θα είχε μια μεγαλειώδη μοίρα. Σταθμίζει τις πιθανότητες και καταλήγει πως εάν είχε γεννηθεί το 1922, όπως ο πατέρας του, θα είχε (μάλλον) ακολουθήσει τη δική του πορεία, δηλαδή ανώτατες σπουδές, καταλήγοντας δημόσιος υπάλληλος. Και ενώ (μάλλον) θα θάρζονταν από το καθεστώς του Βισί, εν τέλει θα επέλεγε μια μορφή ελάχιστης αντίστασης και αυτό θα ήταν όλο. Όμως αφήνει και ένα παράθυρο στο να συνέβαιναν απρόοπτα – για παράδειγμα να ερωτευόταν μια νεαρή κοπέλα, φανατική αναγνώστρια του Κάφκα, που θα τον έκανε να αγαπήσει τη Μίλβεν, να ευαισθητοποιηθεί σε σχέση με τις εβραϊκές διώξεις και να αναλάβει αντιστασιακή δράση. Η το αντίθετο, ένα τυχαίο περιστατικό που ίσως να τον έφερνε κοντά στους συνεργάτες των ναζί – όπως γίνεται για παράδειγμα στην αριστουργηματική ταινία *Lacombe Lucien* (1974) του μεγάλου Γάλλου σκηνοθέτη Louis Malu, όπου ο κεντρικός ήρωας, που έχει αποφασίσει να μπει στην Αντίσταση, καταλήγει συνεργάτης των κατακτητών εξαιτίας ενός σκαμμένου λάστιχου στο λάθος σημείο, τη λάθος στιγμή. Η ιδεολογική, ταξική ή όποια άλλη παράμετρος αναφέρεται μεν, αλλά δεν αναλύεται επαρκώς από τον Bayard ως στοιχείο που μπορεί να τον έσπρωχνε προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, και αυτό είναι βεβαίως μια μεγάλη αδυναμία του βιβλίου του.

Όμως το τυχαίο και το κοινότυπο είναι στοιχεία που αναδύονται έντονα και στην πρόσφατη αυτοβιογραφία του σημαντικού ιστορικού Αντώνη Μόλχο (Η *κοινότητα του καλού*, εκδ. Πατάκης, 2022) με καταγωγή από τη Θεσσαλονίκη. Ο Μόλχο περιγράφει μια συγκλονιστική σκηνή στην κατοχική Αθήνα, όπου, στο τραμ, ένας παντελής άγνωστος βοηθά ενστικτωδώς και χωρίς καμία προεργασία την Εβραία μητέρα του να ξεφύγει από έναν τυχαίο έλεγχο ταυτοτήτων, με αποτέλεσμα να σωθεί όχι μόνο εκείνη αλλά και ο ίδιος ο ανήλικος συγγραφέας. Ο ίδιος το ονομάζει ευρηματικά «κοινότητα του καλού» – και δεν είναι η μόνη τέτοια περίπτωση που αναδύεται στις σελίδες του βιβλίου του. Εξίσου κοινότυπο, βέβαια, αλλά εντελώς καταστροφικό, ήταν συχνά και το κακό, σύμφωνα με τη γνωστή ρήση της Hanna Arendt.

«Αν δεν κάνω ό, τι μπορώ για να τους αποτρέψω, είμαι συνεργός», έγραφε το 1946 ο Γερμανός φιλόσοφος Karl Jaspers που ήξερε για τι πράγμα μιλούσε, αφού γνώριζε καλά το ναζιστικό καθεστώς. Στο εμβληματικό του βιβλίο της ίδιας χρονιάς, *Die Schuldfrage* (Το ζήτημα της ενόχής), έκανε λόγο για μια μεταφυσική ενόχη που πηγάζει από την ίδια την ανάγκη για άλληλεγγύη. Μέσω αυτής της μεταφυσικής ενόχής, ο καθένας από μας γίνεται συνευθυνός για όσα εγκλήματα διαπράττονται, εφόσον γνωρίζει την ύπαρξή τους. Το ζήτημα για τον Bayard, τον Jaspers, τον Μόλχο, ίσως ακόμα και για τους συντελεστές της σειράς της ΕΡΤ, είναι πώς αυτή η διαλεκτική μεταξύ αυτού που είμαστε και αυτού που θα θέλαμε ή θα μπορούσαμε να ήμασταν, μεταξύ αυτών που ακολουθούν την επιταγή της εξουσίας (ή αδιαφορούν) και αυτών που αντιστέκονται και/ή τείνουν χείρα βοήθειας, και στο τέλος-τέλος η διαλεκτική μεταξύ του καλού και του κακού συχνά ξεδιπλώνονται εντελώς συγκυριακά στις κρίσιμες στιγμές.